

De fortengordel rond Antwerpen voor en in de oorlog

Nationaal Reduit Antwerpen

Dat er een oorlog aan zat te komen, was al veel vroeger duidelijk. Reeds in 1859 werd tot de aanleg van een fortengordel besloten. In de zomer van dat jaar werd de wet goedgekeurd die Antwerpen verhief tot Nationaal Reduit: in oorlogstijd moest het de veilige haven zijn waarbinnen het leger en de belangrijke instellingen van het land zich zouden terugtrekken. Om de stad te beschermen werd besloten tot de bouw van een omwalling en acht bakstenen forten, de zogenaamde Brialmontforten, genoemd naar hun ontwerper Henri Alexis Brialmont (1821-1903).

Voortdurend moesten er wetten gemaakt en aangepast worden om de evolutie in de wapenwedloop te blijven volgen. In 1906 werd daarom besloten tot de aanleg van een wijdere verdedigingslinie. Gepland waren zestien forten en tien schansen op de rechter-Scheldeoever, en vijf forten en twee schansen op Linkeroever. De geschutsafstand was inmiddels aanzienlijk verlengd: buskruit was vervangen door picrinezuur en cellulosenitrat ('schietkatoen'), wat de vuurkracht flink deed toenemen. De lading van de projectielen bestond nu uit TNT (soms gecombineerd met metaalfragmenten), wat hun impact aanzienlijk vergrootte. Het gebruik van beton in plaats van baksteen bij de constructie van de forten drong zich op.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog waren de betonnen pantserforten en schansen klaar. Het hele project had 55 jaar in beslag genomen. Door geldgebrek waren echter niet alle forten gebouwd en was de bewapening niet overal zoals oorspronkelijk gepland: er was her en der minder geschut en/of lichter kaliber en soms liet ook de functionaliteit te wensen over. Zo waren er op een 7,5 cm-kanon op de schans van Massenhoven geen gradenbogen gemonteerd om de richting en de hoek van de loop (elevatie) te bepalen. De aanstelling van een commandant op Fort Oelegem kwam er pas op 26 september 1914, twee dagen voor de aanval op de Vesting Antwerpen...

Postkaart van fort Oelegem.
Privécollectie

Voor Ranst gaat het bij de buitenste gordel meer concreet om de pantserforten van Broechem en Oelegem, en de verdwenen redoute of schans van Massenhoven. (Een schans is een kleinere versterking tussen grote forten in.) De schans lag wel degelijk binnen de grenzen van het huidige Ranst, maar werd om spraakverwarring met Fort Broechem te vermijden genoemd naar de buurgemeente. De drie militaire bouwwerken moesten in 1914 Antwerpen tegen de oprukkende Duitsers beschermen.

Afbranden en slopen

Behalve de onteigeningen en de enorme infrastructuurwerken die met de aanleg van forten, grachten, wegen en commandantswoningen gepaard gingen, had ook de wet op de krijgsvaardigheden grote invloed op het dagelijks leven rond de forten. Deze wet, die al dateerde uit 1815, bestond uit drie hoofdbepalingen: binnen een straal van 585 meter om het buitenste glacis (aarden wal) mocht men geen huizen bouwen of herbouwen, geen kelders aanleggen of putten graven; de aanwezige huizen en constructies mochten blijven staan tot er een slopingsbevel volgde; de constructie van houten huizen of hutten was toegestaan, maar iedere bebouwing was onderworpen aan de goedkeuring van de militaire overheid.

Kort voor het uitbreken van de oorlog lagen er meer dan 100.000 militairen in de vesting, die allemaal gehuisvest, gevoed en beschermd moesten worden. In de maanden voor de aanval werd er met ijver gegraven, gebrand en gesloopt. In de tweede helft van augustus trokken Belgische genietroepen rond om mensen die binnen de 585-meterzone woonden te verwittigen dat ze op bevel van koning Albert I hun woning moesten verlaten. Zo verging het velen: alles wat het zicht vanuit de forten en waarnemingsposten belemmerde, werd met de grond gelijk gemaakt. De wettelijk bepaalde 585 meter voor het openmaken van de schootsvelden werd hierbij regelmatig overschreden. Talrijke eigenaars zagen hun woonst verdwijnen met het oog op het dreigende oorlogsgeweld.

Een ooggetuige: het afbranden van hoeve Bistenhoek

Hoeve Bistenhoek lag rechtover Castel Olga en schuin over de hoeve Laat Mij Gerust, op het Mollent in Broechem. Ze was eigendom van de familie Van Strydonck de Burkel – Maria Geens. Hoeve Bistenhoek en alle andere gebouwen ten noordoosten van Fort Broechem, tot zelfs de gebouwen van de Bergse Hoeven toe, moesten worden afgebroken om het schootsveld vrij te maken en het naderende Duitse leger te kunnen beschieten. Dat bleek nadien overbodig, omdat de slag om de forten grotendeels van op afstand door Duitse artillerie en van op de omliggende forten werd uitgevochten.

Eigenaar Van Strydonck was generaal bij het Belgisch leger en bezat bijna alle gronden en gebouwen op het Mollent, inclusief Castel Olga als buitenverblijf. Ook dat kasteeltje, eigenlijk een voorname herenwoning van omstreeks 1905, is bij het begin van de vijandelikheden in 1914 afgebrand en nooit meer heropgebouwd.

Dit was de samenstelling van het gezin Van Camp in 1914 bij het afbranden van de hoeve: vader Louis Van Camp (1872-1949), moeder Elisabeth Soons (1864-1934) en de kinderen Jozef (1902-1977), Maria (1905-1983) en Gerard (1907-1980). Vic Van Camp: 'Het ooggetuigenverslag dat mijn nonkel Gerard Van Camp omstreeks 1920 opgetekend heeft – hij was toen ongeveer dertien jaar – wordt hier weergegeven zoals hij het zelf heeft geschreven, taalfouten en gebrekkige zinsbouw inbegrepen.'

'In 1907 ben ik geboren op 't Mollent op de oude hoeve, die nu als nieuw opgebouwd wordt (Hoeve Bistenhoek). Toen ik bijna zeven jaar was merkte ik als kleine jongen, dat mijne ouders en zelfs iedereen zenuwachtig, haastig hanstig er hing iets in de lucht, iets abnormaals en inderdaad den oorlog 14-18 was in 't zicht en op een zeker dag in augustus 1914 's avonds om tien uur klopte een afgezant van de Genie van 't leger aan, kwam een akte aflezen, onder dwangbevel en onder de naam van koning Albert I en de akte als volgt: "U bent verplicht de Boerderij te verlaten, wegens oorlog. Morgen middag om elf uur moet hier alles gezuiverd zijn." Veertig stuks hoornvee en andere dieren, dit alles moest gebeuren op 12 uur tijd, als kleine jongen heb ik dat goed onthouden, ik zie die genieman nog heengaan met veel pretentie, een uur nadien een andere van 't leger, "binnen de vijf uur moet u een paard inleveren, zoo niet strenge straffen wegens schending tegen het vaderland".

We zijn verhuisd naar Ranst bij eene tante (nvdr.: de familie F. Jordens-R. Van Camp), de meeste dieren heeft vader geleverd aan de Boucherie van 't leger in 1914 aan een spotprij.

Als de beesten weg waren gaf de opperman van de genie aan vader bevel, de hoogst binnen te voeren omdat de velden moesten kaal zijn om de vijand te zien komen.

God zij dank hebben de geburen en mensen van de Nijlense steenweg bijzonder goed geholpen. Toen als alles in de schuur stak, kwam de opperman van de genie terug en gaf bevel van de schuur en geheel de boerderij in brand te steken, dit gebeurde en alles ging in de vlammen op, toen is vader in bezwijming

gevallen en er waren mensen van de Nijlense steenweg die wraak wilde nemen tegen de genie en zouden de genie te lijf willen gaan.

We waren dus in Ranst gaan wonen en ik ging in Ranst naar 't school, eerst bij meester Mortelmans, die stof had ik reeds in Broechem gezien en dan naar meester Makken. Broechem was op dat gebied veel vooruit tegen over Ranst. Dan zijn wij gelukkig terug in Broechem geland.

Wat ik tussen haakjes wil zeggen, als we in Ranst woonden, lagen daar ook Belgische soldaten, een van die soldaten sprak met mijn broer en mij, alhoewel ik nog jong en klein was, deze soldaat was van Ekeren, hij was onderwijzer en zegde ons, dat hij van 't begin van de oorlog een dagboek heeft aangelegd en er ons een afschrift van zou geven, doch helaas de jongen is gesneuveld en ik weet van een maat van de gesneuvelde dat de Duitsers het boek hebben in beslag genomen.

Terug in 't Broechemse, de vrede in onze harte keerde terug, en langzaam kwam de vreugde van 't jonge leven terug, ik had plezier van mijn leven. Met een glimlag nam ik alles aan vreugde of verdriet en met die zelfde glimlag ben ik altijd verder door het leven gegaan. 't Zij vreugde of verdriet, morgen gaat het beter.' De hoeve Bistenhoek is heropgebouwd begin jaren 1920. De familie nam er omstreeks 1922 opnieuw haar intrek.

Oktober 1914: de vijandelijkheden

De forten van Oelegem en Broechem, en ook de schans van Massenhoven behoorden alle drie tot de zogenaamde 'Hoofdweerstandstelling'. Ze staan met hun voorzijde min of meer naar het oosten gericht. De belangrijkste gebeurtenissen speelden er zich af tussen 1 en 10 oktober 1914, tijdens de slag om Antwerpen: een na een werden de forten door de machtige Duitse artillerie en later van op de ingenomen buurforten onder vuur genomen en buiten werking gesteld: Fort Broechem werd op 6 oktober zwaar getroffen en ontruimd, de schans van Massenhoven werd op 7 oktober verlaten en Fort Oelegem bleef nog even actief, maar moest zich na de val van Antwerpen op 10 oktober overgeven. De burgerbevolking vluchtte weg onder het geweld, huizen, scholen en kastelen werden geplunderd, hoeves, molens en kerktorens afgebrand... De Duitse overwinning was echter niet compleet: het veldleger ontsnapte richting IJzer en de meerderheid van de vestingtroepen liet zich in het neutrale Nederland interneren.

Kort na de overgave besloot de Duitse militaire leiding om de Vesting Antwerpen opnieuw gevechtsklaar te maken. De meeste forten van de Hoofdweerstandstelling waren echter zwaarbeschadigd door Duits vuur of/en door terugtrekkende Belgische troepen. In het nieuwe strategisch plan van het Duitse oppercommando speelden de forten van Ranst bovendien geen rol, zodat er geen bijkomende versterkingen werden voorzien. Ze werden gebruikt als magazijn met een kleine bezetting. Na 1918 nam de Belgische artillerie de forten opnieuw in. Schieten deed men alleen nog op het Groot Schietveld in Brasschaat.

Herbestemming

Tussen de twee wereldoorlogen werden de forten aangepast aan de modernere bewapening en kregen ze ook bijkomende versterkingen: tientallen bunkers en een heuse Antitankgracht tussen de Schelde en het Albertkanaal in Oelegem werden aan de verdediging van de buitenste fortengordel toegevoegd. In de forten zonder militaire bemanning werden burgers gehuisvest die als huisbewaker fungeren.

In mei 1940 werd de nochtans goed uitgebouwde Versterkte Stelling Antwerpen door de snelle opmars van het Duitse leger al snel onbruikbaar: de Duitsers lieten ze rechts liggen van hun hoofdinspanning, en na de Franse nederlaag bij Sedan en het openbreken van de Franse linie zat er voor de Belgen niets anders op dan Antwerpen te verlaten en opnieuw richting Westhoek te trekken. Voor de tweede maal in minder dan dertig jaar bleven de forten verweesd achter.

Na de oorlog had de fortengordel geen strategisch belang meer. De schans van Massenhoven werd in 1976 gedynamiteerd om plaats te maken voor het drinkwaterspaarbekken van de AWW, Fort Oelegem wordt sinds 1984 beheerd door Natuur 2000 en huisvest een belangrijk vleermuizenreservaat en Fort Broechem maakt sinds 2013 deel uit van het provinciaal opleidingscentrum Campus Vesta (de voormalige Britse basis in Emblem), en doet dienst als oefenruimte voor onder andere hondenopleidingen, duik oefeningen en ontruimingsacties door de brandweer en civiele bescherming. Ook het leger is er nog welkom voor 'search & rescue'-oefeningen.

Luchtfoto van fort Broechem, met op de voorgrond Campus Vesta. Foto Hans Adams, © Vilda

Nog twee getuigen

Het SAFI-spoor

Een andere oorlogsgetuige die honderd jaar later nog duidelijk zichtbaar is in het landschap, is het zogenaamde SAFI-spoor, officieel 'Spoorlijn 205'. Die loopt vandaag als wandel- en fietspad van Lier over Emblem naar Broechem. De lijn werd in 1914 door het Belgische leger aangelegd om de forten van de buitenste gordel om Antwerpen met elkaar te verbinden, maar het werk werd pas tijdens de oorlog door de Duitsers voltooid. Na de oorlog werd de lijn gebruikt voor de verzending van fruit, aardappelen, kolen en meststoffen naar het station van Lier. Het baanvak Lier-Broechem werd geëxploiteerd door de NMBS en Broechem-Oelegem was een privéspoor dat tussen 1927 en 1970 werd uitgebaat door de Société Anversoise Foncière et Industrielle of SAFI. Vandaar de naam 'SAFI-spoor' voor de hele lijn Lier-Oelegem.

Nog vóór de eigenlijke aanleg van het Albertkanaal (1930-1939) had de industrie haar oog laten vallen op de waardevolle terreinen langs de toekomstige oevers ervan. Zo was de firma SAFI al sinds 1927 begonnen met het opkopen van gronden en hoeves in Oelegem. In 1933 werd er een fabriek gebouwd voor de productie van betonbuizen. Zowel voor de aanleg van de fabriek als later voor de aan- en afvoer van grondstoffen en afgewerkte producten werd de SAFI-spoorlijn intensief gebruikt. Ook voor de aanleg en bevoorrading van de Britse basissen in Broechem en Oelegem werd begin jaren 1950 dankbaar gebruik gemaakt van de aanwezige spoorweginfrastructuur.

De productie van buizen, schachten en containers wordt tot op vandaag op de oorspronkelijke site (Vaartstraat 126 in Oelegem) voortgezet door de firma SOCEA. De spoorlijn werd opgedoekt in 1976 en de eigenlijke exploitatie ervan was al enkele jaren voordien opgehouden. Alleen een verdwaalde betonnen signaalpaal links of rechts herinnert nog aan het spoorwegverleden. Tussen de ring van Lier tot voorbij het

centrum van Broechem werd in 1992-1994 op de bedding een autovrij fiets- en wandelpad aangelegd. In 2012 kwam daar stijlvolle verlichting bij.

Het Duitse vliegveld in Broechem

Minder bekend, maar wel tot de verbeelding sprekend, is dat het terugtrekkende Duitse leger op het einde van de oorlog in Broechem een vliegveld heeft aangelegd. Het Duitse oog viel op een tamelijk grote vlakte tussen de kerk en Kasteel Bossenstein. Alle obstakels moesten worden verwijderd en de paardenkastanjes langs de pas in 1906 heraangelegde dreef naar het kasteel werden geroid. Alleen de veertien bomen vooraan in de dreef, kant Kapelstraat, werden gespaard. Deze 'laatste getuigen' werden in het voorjaar van 2014 gekapt.

Ook de toen nog recente woning van Alfons Luyckx-Henderickx, het geboortehuis van heemkundige Leon Luyckx in de Kapelstraat aan de dreef (tegenwoordig nr. 41), dreigde hiervoor te verdwijnen, maar door tussenkomst van de gemeentelijke overheid kon het gebouw worden gevrijwaard en werden er bureaus ingericht. De eigenaar verkreeg dat hij enkele plaatsen aan de achterzijde van het huis mocht blijven betrekken. In allerijl werd langs de Kapelstraat een telefoonlijn van Broechem-Station naar het huis aangelegd, maar operationeel werd die nooit.

Het kloostergebouw en de toenmalige meisjesschool werden opgevorderd als controletoren en verblijf voor de bemanning. Dit vermeldt hierover de handgeschreven en onuitgegeven *Geschiedenis van 't klooster en de school van Broechem (1844-1940)* die in het klooster werd bijgehouden: *'t Was 28 October 1918. Twee Duitse officieren kwamen ons klooster en school bezichtigen en na alles naar hun zin bevonden te hebben, kregen we het droevig bericht: "Gij moet uit uw klooster vertrekken; twee dagen hebt ge tijd om te ontruimen, doch het noodige gerief als bedden, tafels, stoelen, kachels, enz. moeten hier blijven."* Wat stonden we elkander droevig aan te zien! Zonder toeven deden we pogingen bij den Duitschen commandant (nvdr.: de 'Ortskommandantur Broekhem' was gevestigd in een villa in de Pertendonckstraat, tegenwoordig nr. 42) om dit bevel in te trekken, of ten minste, om te verkrijgen, dat zij zich met de klassen zouden bevredigen. Doch tevergeefs! Alles was vruchteloos! Het vliegplein werd achter onzen hof aangelegd en de oversten moesten een hoog gebouw hebben om de vliegers van verre te zien aankomen.'

Ondanks het aanbod van pastoor Louis Adriaensen, pastoor te Broechem van 5 maart 1908 tot 5 juni 1928, om op de pastorij in te trekken namen de zusters liever een soortgelijk aanbod van notaris Anthoni aan: de tuin van zijn woning in de Pertendonckstraat, het latere huis van Jules Persyn, grensde aan de Kapelstraat, rechtover het klooster, wat de verhuizing aanzienlijk vergemakkelijkte. Met man en macht werden inboedel, schoolmateriaal en voorraden verstoep, verhuisd of elders in veiligheid gebracht: *'Gelukkig toefde het uur der zegepraal niet. Maandag 11 November 1918 werd de wapenstilstand gesloten en we konden hopen, dat ons ballingschap niet lang zou duren. De Duitschers bleven nog in ons klooster tot Vrijdag 15 November. Niet zoo spoedig waren ze weg of we gingen zien, hoe het er gesteld was.'* De Duitse manschappen bleken zich behoorlijk misdragen te hebben: alleen de kapel bleef gevrijwaard. De rest van het klooster was bevuild, eigendommen waren beschadigd of vernield, *'en om te zeggen, hoe alles gesteld was, zeggen we enkel: we werkten acht volle dagen met acht personen om grond te krijgen aan de plaatsen en om alles in orde te brengen'*.

In het rapport dat pastoor Adriaensen op vraag van zijn bisschop in april 1919 opstelde over de gebeurtenissen die zich tijdens de vijftig oorlogsmaanden in zijn parochie hadden afgespeeld, klinkt het als volgt: *'De ontruiming is nog al kalm afgelopen doordien er langs de parochie geen belangrijke doortocht is geweest. Doch de laatste dagen van den oorlog en in 't begin van den wapenstilstand is het nog al druk geweest. Een vliegplein was hier ingericht, de manschappen (Marienen) hebben baldadig gehandeld. De huizen die zij bewoonden hebben zij beschadigd {uitge...(onleesbaar)} onder andere het kasteel van Mr. Moretus de Bouchout (nvdr.: Broechemhof) hebben leêg geplunderd, het overige stuk geslagen en op onwaardige wijze bevuild. Misdaden zijn er niet gepleegd.'*

Volgens het verslag van Leon Luyckx streken luttel uren vóór de wapenstilstand onverwacht alsnog enkele Duitse vliegtuigen neer op het onafgewerkte vliegveld van Broechem, maar met hun spoedige vertrek zagen de inwoners als snel meteen ook een einde komen aan de 'Grote Oorlog'.

BRONNEN

Fortengordel

Rudy Van Nunen & Willem Segers, *Ranstse versterkingen. Forten Broechem en Oelegem – Schans Massenhoven*. Heemkundige Kring 'De Brakken' (Oelegem), jaarboek 2003.

Robert Gils m.m.v. Joke Bungeneers, *Een gordel van beton. De Antwerpse pantserforten*. Erfgoedgids provincie Antwerpen, 2006.

De wereld brandt... WO I in Broechem en omstreken, in: *Broechemse Sprokkelingen. Ledenblad van Heemkundige kring Brucheem* (Broechem), jg. 2, nr. 4 (oktober 2010), blz. 10-16.

<http://fortengordels.be/>

Safispoor

Arthur De Belsler, *Bijdrage tot de geschiedenis van Broechem*, 1963, blz. 78-81

Heemkunde Broechem, *Broechemse Sprokkelingen*, Deel II (1978), blz. 37-38.

Broechem-Statie en de lijn Antwerpen-Zandhoven-Oostmalle-Lier, in: *Broechemse Sprokkelingen. Ledenblad van Heemkundige kring "Brucheem"* (Broechem), jg. 5, nr. 10 (oktober 2013), blz. 9-10.

http://nl.wikipedia.org/wiki/Spoorlijn_205

Duits vliegveld

onuitgegeven manuscript: *Geschiedenis van 't klooster en de school van Broechem (1844-1930)*

Heemkunde Broechem, *Broechemse Sprokkelingen*, Deel II (1978), blz. 25-26

Kamiel Mertens (red.), *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, Studium Generale vzw, Balen, 2006, Deel 2, blz. 1011-1014.

Nieuws uit Broechem, in: *Broechemse Sprokkelingen. Ledenblad van Heemkundige kring Brucheem* (Broechem), jg. 5, nr. 10 (oktober 2013), blz. 3; nr. 11 (april 2014), blz. 20.

Dit artikel werd geschreven in 2015 in het kader van de herdenkingsactiviteiten WO I Ranst die de gemeentelijke werkgroep in 2014-2018 organiseerden.

De oorlog en de gebouwen en infrastructuur in Ranst

Walter Van der Avert

Afbraak en wederopbouw

Een oorlog kan veel schade aanrichten. In Ranst en zijn deelgemeenten had die schade tijdens de Eerste Wereldoorlog diverse oorzaken: de bouw van de forten, het vrijmaken van het schootsveld, het vernielen van strategische plaatsen door het eigen leger, min of meer toevallige schade bij beschietingen, de inbeslagname door de vijand en in Emblem ook het bewust laten overstromen van de Kleine Nete. We overlopen de deelgemeenten.

Broechem

Broechem werd het zwaarst getroffen, omdat het niet alleen een fort maar ook een versterkte schans of redoute op zijn grondgebied had, op de grens met Massenhoven. Een wet uit de tijd van Napoleon bepaalde dat in een straal van 585 meter alles rond een fort verwijderd moest worden om een vrij schootsveld te krijgen. Verder eiste de militaire overheid dat er een schootsveld tussen de forten en schansen vrij bleef.

Gesloopte hoeves en huizen

De grootste vernielingen gebeurden in 1914. Toen werden in Broechem meer dan zestig gebouwen vervallen verklaard en vervolgens als ruïne ingeschreven.¹ Van noord naar zuid bekeken verdween alles vanaf de Herentalse Vaart (dus vanaf de Bolkerhoeve onder Oelegem) tot zuidelijk van de Oostmalsesteenweg over een breedte van bijna 600 meter. Zo werd nagenoeg alles langs de Bergse Hoeve, de Beemdenstraat en in de Bistenhoek gesloopt. Zelfs in de Mollentstraat en op de Massenhovenssteenweg werden woningen afgebroken die westelijk van het fort lagen. In Massenhoven gingen drie huizen voor de bijl in de buurt van de Tappelbeek.² Mogelijk verdwenen ook woningen in Viersel, juist over de grens met Broechem. Op de gevels van enkele hoeves staat te lezen wanneer ze weer opgebouwd zijn: Hoeve Bistenhoek in 1923, Hoeve Laat Me Gerust (een echte naam in steen uitgewerkt) in 1924 en een hoeve in de Mollentstraat in 1925.

Normaal moest de gemeente voor opvang zorgen, maar dat kunnen we niet meer achterhalen: in het Broechemse gemeentearchief bleef voor de periode van de Eerste Wereldoorlog slechts één scheperegister bewaard. Dat begint pas in 1916 en er wordt niets vermeld over oorlogsschade of herstellingen, of over de opvang van daklozen. Gemeenteraadsverslagen uit die periode zijn niet te vinden.

Bij de bouw van Fort Broechem werd eerder al voor de fortcommandant gezorgd. Reeds in 1908 ging het huis van de familie Louis Gijssels-Dielens in de Vorstjens naar de Domeinen van de Staat, maar in 1911 kon de familie de woning terugkopen.³ In dat jaar kocht dezelfde dienst op de splitsing van de Massenhovenssteenweg en de Mollentstraat een woning van de Gods- en Gasthuizen van Lier. Die werd afgebroken en vervangen door een meer geschikte woning voor de commandant.⁴ De woonst bevindt zich nog op de Gustaaf Peetersstraat nr. 60.

Brand in de kerk

Een interessante bron voor de plaatselijke situatie in die periode is het verslag dat de parochiepriesters enkele jaren na de oorlog naar het bisdom moesten sturen. Hierin schrijft de pastoor van Broechem, L. Adriaens, niets over de afbraak van de huizen. De pastoors van Oelegem, Ranst en Emblem doen dat wel, zoals verderop nog zal blijken. Pastoor Adriaens heeft het enkel over de vernieling van de kerk: *'Einde September 1914 werd de toren bedreigd door den belgische krijgsgenie te moeten verdwijnen voor*

krijgsnoodwendigheden. Wanneer dit gevaar nakende was, en reeds vlambare stoffen in den toren waren aangebracht, is al het mogelijke in veiligheid gebracht: kerkgewaad, linnen, predikstoel, communiebank, schilderijen, enz.

Den 5 October om 1914 om 11 uren 's morgens werd de toren in brand gestoken, deelde het vuur mede aan de daken die gansch in de vlammen opgingen. Het inwendige der kerk zou nog al vrij gebleven zijn van verwoesting, daar het gewelf in steen is, maar de toren staat juist boven de kruiskoor, de groote klok, 2.800 kgr wegende, viel door het gewelf, de brandende balken meeslepande die daardoor in de kerk groote schade aanrichtten. De schade geschat aan de kerk op omtrent 80.000 frs, zal in de huidige omstandigheden zeker mogen verdubbeld worden.

...

De inval van den vijand is rustig afgeloopen, noch brandstichtingen, noch moordpartijen hebben plaats gehad, doch in de huizen hebben vele plunderingen plaats gehad, want de bevolking was gaan vluchten voor den vijand die van Lier aanrukte en overal schrik en angst inboezemde.

...

Veertien dagen na den vijandelijken inval is de kerkfabriek begonnen met de herstellingen der daken aan de kerk onder toezicht van de provinciale bevoegdheid.⁵

Vuiligheid en stank

Interessante details zijn ook te vinden in het archief van het provinciebestuur van Antwerpen. Dat vermeldt voor Broechem de inbeslagname, met beschadiging, van de woning van dokter Helsen, de huizen van H. Lobert en baron de Witte-Pertendonck, het kasteel Moretus de Bouchout, de jongensschool, de meisjesschool der kloosterzusters, het huis Van Linden en nog meer gebouwen: *'Doch het is vooral sedert einde Oktober 1918 dat zij hier het baldadigst te werk gingen... Gansche troepen marinen namen hier in het dorp in vele huizen hunnen intrek. Wat er sedertdien tot bij hunnen aftocht is voorgevallen, kan onmogelijk verhaald worden. Zoo waren er bij den Heer Baron de Witte een vijftigtal marinen ingekwartierd. In de beste zaal slachtten zij eene koe en alles wat zij er hebben achtergelaten was vuiligheid. Het gansche huis geleek nog enkel een stal.*

*Doch wat alles in buitensporigheden overtrof, was het kasteel van de heer Moretus de Bouchout. Er waren ogenblikken dat aldaar twee honderd marinen verbleven. Het gansche hof was zulke vieselijke boel geworden, dat walgen deed. De stank welke er rondwalmd, deed den mensch misselijk worden. De meubelen waren van onder naar boven, van links naar rechts, en omgekeerd, verplaatst. Stoven en allerhande huisraad, hadden ze eenvoudig in de hofgracht geworpen. Alles hebben zij opengebroken, vernield of gestolen. Eene brandkast lag op den vloer geheel verbrijzeld. Allerlei overblijfselen van eten en flesschen stonden op de tafels, welke eene verpestende stank verspreiden. Strooi was er overal in groote hoeveelheden aanwezig, en de kostelijke draperijen hingen overal aan flarden. De vloer, alles, alles was zo bevuild, dat het waarlijk aan geene menschelijke woning meer geleek. Het was nog juist een groot zwijnenhok. Bandieten, die te werk gaan als bezetenen, kunnen zooiets tot stand brengen. Ruim drie weken hebben er eene menigte dienstboden gekuischt en geschuurd dat het een aard had, om er een weinig orde en zindelijkheid terug in te brengen.'*⁶

Emblem

Hier verdwenen 'maar' zeven woningen, logischerwijs in het noordoosten van de deelgemeente, tegen het fort van Broechem aan.⁷ Ze zijn te situeren langs de Oostmalsesteenweg, in de buurt van de huidige industriezone. Van de heropgebouwde huizen zijn er nog maar twee terug te vinden: nummer 94 op enkele tientallen meter van de hoofdweg verwijderd, en nummer 96-102.

Schade aan de kerk

De pastoor van Emblem, Jean Gommaire Rosseau, bevestigde dat er zeven woningen waren afgebroken en schreef het volgende verslag: *'De kom der gemeente, het Dorp genaamd, met de kerk aan het uiteinde, ligt halverwege de forten van Broechem en Kessel. Om het zicht tusschen de twee forten niet te verhinderen, werden 7 huizen, boerderijen, afgestookt en de boo(m)gaarden geslecht, vernield. De dijken van de Nethes werden doorgestoken, daarmede kwam heel de vallei der rivier op 20 minuten breedte onder water. Groote militaire beweging heerschte er in het begin om uitvallen te doen tegen den vijand.[...]*

Buiten de bovengemelde afgestookte huizen werd er geene vernieling of slooping noch aan de kerk noch aan eigendommen toegebracht. Daar de kerkfabriek gene kunstschat bezit, moest er ook niet aan gedacht worden, deze in veiligheid te brengen. [...]

's Woensdag 7 October, vooraleer, langs Kessel, Emblehem binnen te rukken, beschoot de vijand nog eerst het dorp, denkende dat er nog verraad was op den toren der kerk en op dien van het gemeentehuis. Door de beschieting werden de kerk en het gemeentehuis fel gehavend, fel geteisterd. De kerk werd door ten minste zeven bommen of schrapnels getroffen; de toren is moeilijk te zeggen door hoeveel. De spil of naald was op verscheidene plaatsen doorboord; de frijten (nvdr.: schoormuren) kerkwaarts afgeschoten, zoodat de toren wiegelde en er gedurig gevaar bestond hem bij stormweer in de kerk te zien neerkomen. Daarom ook was het eerste werk na het terugkomen, den toren naar beneden te halen, hetgeen meesterlijk gedaan werd onder de leiding van Jozef Daems. Het hoeft niet gezegd dat de bommen groote schade aan de kerk hebben veroorzaakt: kruisbeuk met gewelf vernield, gewelfsel met houtwerk (oostkant) gansch vermorzeld, gansch het dak doorboord, orgel in splinters, enz.

De schade aan de kerk toegebracht werd door den Heer Sel, gezondene van den provincialen bouwmeester Gife, geschat op een klein veertig duizend frank, hetgeen gezien door de verhooging van dagloonen duurte van materialen, misschien veel te weinig is. Daarenboven hebben duitsche of belgische dieven sacristij en offerblokken opengebroken, alles doorsnuffeld, coffrefort vernield, maar laten liggen, hetgeen er in lag. De pastorie heeft ook bezoek gehad van zulke personen, veel was daar ook niet meer te vinden. In de school [is] een bom terecht gekomen. Gezien de bedenkelijke staat van dak en gewelfsels en toren, was het voorzichtig naar eene andere tijdelijke plaats uit te zien voor de goddelijke diensten. De gemeente bood de groote zaal van het gemeentehuis aan en deze werd met genoegen en dankbaarheid aanvaard. Daar hadden dus de goddelijke diensten plaats tot na het herstel van het kerkendak. Dit herstel met gepekt papier beteekende niets; overal druppelde, lekte het, zoodat men genoodzaakt was naar betere middelen uit te zien. De aanvraag werd gedaan aan de Deputaties om het beschadigde deel van het dak met cementpannen te voorzien en voorwaar dit was een kostelijk maar voortreffelijk werk dat den schoonsten uitslag opleverde. Men zat in 't droog. Vier à vijf duizend frank [hebben] de noodzakelijkste en dringendste werken geveerd.⁸

Schade aan het gemeentehuis

Het archief van het provinciebestuur vermeldt de vernielingen aan het gemeentehuis van 'Emblehem' en gaat later ook in op de restauratie⁹: 'Door verscheidene bommen werd het bovendeel van den toren getroffen, deze is zeer erg beschadigd en zal moeten hertimmerd worden.

Onder het belfort van den toren is, in den zijgevel, insgelijks eenen bom terecht gekomen, welke de arcaturen (a), consolen (b) en parement (c) in witten steen beschadigd heeft.

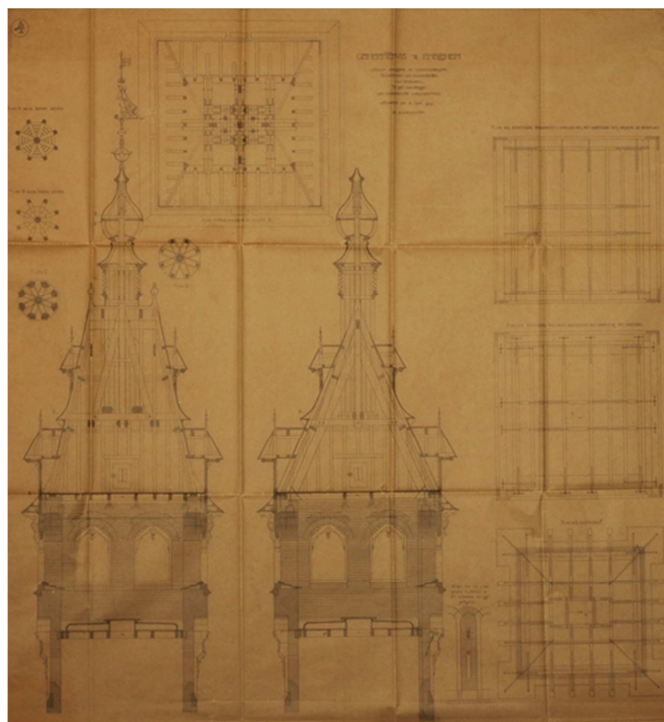
Het kroonwerk in witten steen van den puntgevel van den gebouw links is ook neergeschooten.

Een deel metselwerk is van den puntgevel op de koer afgeslagen en de deksteen (d) der gradijnen (e) zijn afgerukt en verbrijzeld. Eene der gordingen (f) van het dak is gebroken en zal moeten vervangen worden.

Een groot deel van het schaliewerk der daken is zwaar beschadigd.

Het glaswerk is insgelijks grootendeels gebroken en, binnen het gebouw, zijn vele beschadigingen aan schrijnwerk en meubelen. De schade is aanzienlijk.

- (a)reeks van kleine bogen als versiering;
- (b)vooruitspringend deel om iets te ondersteunen;
- S-vormig bewerkte draag- of kraagstenen;
- (c)stenen buitenbekleding van zware muren;
- (d)steenlaag die een muur beschermt tegen beschadiging;
- (e)oplopende vlakke rijen van trapgevels;
- (f)dwarshout om gebintes of zijpalen te koppelen.

Ontwerp voor het herstellen van de oorlogsschade aan de toren van het voormalige gemeentehuis van Emblem, 1922.

© Provinciearchief Antwerpen

Ongetwijfeld kregen de Emblemse landbouwers ook veel problemen bij het onder water zetten van de Netevallei. Hoeveel hectare weilanden en akkers onbruikbaar waren, is moeilijk te achterhalen.

Net zoals in Broechem staat in het archief van het kadaster Antwerpen niets vermeld over de schade aan de kerk en het gemeentehuis van Emblem. Het Emblemse gemeentearchief biedt meer informatie. Zo vroeg de gemeenteraad op 20 februari 1919 financiële steun voor het herstel van het buurtspoor dat door de Duitsers was afgebroken en besprak men op 24 april 1920 de herstelling van de openbare gebouwen, zonder op de details in te gaan. Details over de herstelling van de kerk staan wel in het gemeenteraadsverslag van 25 mei 1921 en de reparaties aan het gemeentehuis kwamen ter sprake in de gemeenteraad van 18 september 1922 en in het schepencollege van 28 februari 1923. Een opvallend detail tot slot: het gemeenteraadsverslag van 6 juni 1915 verbood hout te kappen in het vestingsgebied en tot drie kilometer buiten de uiterste fortelinie. Het bevat ook een waarschuwing voor de hoogspanning rond het fort: ‘Haal geen mensen uit de draad als de elektriciteit niet is uitgeschakeld.’

Oelegem

Voor de bouw van de forten in 1908 moesten alleen in Oelegem twee boerderijen verdwijnen: de Grote Spaandervoorthoeve en een boerderijtje op de hoek van de Gescheurde Heide en de Knodbaan. Broechem en Emblem bleven toen nog geheel gespaard van afbraak. De commandant van het fort in Oelegem kreeg een woning in de Goorstraat (Schilde).

Gesloopte huizen

Omdat er over de gebeurtenissen in 1914 meer informatie beschikbaar is, kunnen we de beschadigingen en vernielingen iets uitgebreider bespreken. Er moesten in Oelegem ongeveer veertig woningen worden afgebroken, blijkt uit de notities van het kadaster, ongeveer twintig minder dan in Broechem. Vermoedelijk heeft dat te maken met de bodemgesteldheid: het fort van Oelegem grensde in het oosten aan de Halse hoek, een streek met veel heide, dennenbossen en zandgrond. Op minder vruchtbare grond staan minder boerderijen. Pastoor Haerens bevestigt het aantal in zijn verslag voor het bisdom: *‘Vóór den inval heeft de belgische krijgsoverheid een veertigtal huizen doen afbreken, vele loopgraven en verschansingen gemaakt tot in het dorp en omtrent 50 hectare bosch bos afgekapt.’* Voor de vernieling van de huizen rond het fort werd ook hier de straal van 585 meter ruim bemeten, zo ruim dat zelfs de woningen op de hoek van de Kantonbaan en de Hallebaan eraan moesten geloven, op bijna duizend meter van het fort. Verder moest het uitzicht op de nabijgelegen schansen van Schilde en Massenhoven vrij blijven.

Dit maakte dat bijna heel de Kantonbaan werd afgebroken, net als de Gescheurde Heide, een deel van de Knodbaan ten westen en ten oosten van het fort, twee van de drie hoeves van de Beeldekensstraat, de hoek Zandhovensesteenweg-Hallebaan en zelfs de Bolkerhoeves: die lagen dicht tegen de schans van Massenhoven aan. Eigenaardig genoeg mocht de eerste woning in de Kantonbaan (Regenbooghoeve) blijven staan, net als de hoeves in de Beeldekensstraat. Enkele honderden meter verder van het fort verwijderd, aan de Hallebaan, moesten dan weer twee woningen verdwijnen. Niemand kan verklaren waarom juist die boerderijtjes gevrijwaard bleven, hoewel ze in het schootsveld van fort Oelegem lagen.¹⁰

Het kasteel Vrieselhof

Wat volgt is gebaseerd op de familieoverlevering zoals Ladislas della Faille, kleinzoon van graaf Louis de Brouhoven de Bergeyck. De graaf en zijn echtgenote, Marie Moretus Plantijn de Boechout, hadden in 1909 Het Vrieselhof gekocht om er hun kroost van veertien kinderen te huisvesten. Hij was gouverneur van de provincie Antwerpen en had zijn ambtswoning op de Belgiëlei. Bij het uitbreken van de oorlog en de terugtocht van het Belgische leger hadden bepaalde eenheden de opdracht gekregen de tactiek van de verschroeiende aarde toe te passen: alles wat voor de vijand dienstig kon zijn, moest vernietigd of onklaar gemaakt worden. Zo werden niet alleen de kerktorens van Oelegem en Sint-Guibertus te Schilde verwoest – omdat ze mogelijk als uitkijkpost konden dienen – maar ook een mooi kasteeltje in het loof, dat de Duitsers wel eens als hoofdkwartier hadden kunnen gebruiken.

Op woensdag 7 oktober 1914, rond acht uur 's morgens, meldde een onderluitenant van de Belgische Genietroepen zich op het Vrieselhof aan met de boodschap: *'Ik heb bevel om 12 uur het kasteel in brand te steken.'* De heer des huizes was toen in zijn ambtswoning in de stad en de boswachter snelde vierkluwens naar Antwerpen om zijn baas op de hoogte te brengen. Die kwam pas rond halftwaalf op het kasteel toe, om vast te stellen dat de keukenmeid alles wat voor haar waardevol was, heel plichtsbewust buiten op het gras had gelegd: potten, pannen en het volledige keukengerei... maar geen wandtapijten, meubels of waardevolle schilderijen. Stipt om twaalf uur hebben de Belgische troepen het kasteel – nagenoeg met volledige inhoud – in brand gestoken!

Het uitgebrande kasteel. Privécollectie

Voor de graaf was dat zo'n hels gebeuren dat hij sindsdien voor brand zo bang was als de dood. Toen in 1922 het huidige Vrieselhof werd gebouwd, kreeg de architect een niet-alledaagse opdracht: de plafonds en het dakgebinte mochten niet van hout worden vervaardigd, maar in beton. Een vreemde opdracht voor dakdekkers: dit is wellicht het enige dak waar de leien niet op een houten gebinte, maar op gewapend beton zijn genageld.

De kerktoren

De vernieling van de Oelegemse kerktoren, ook op 7 oktober, verliep gedeeltelijk volgens hetzelfde patroon: de betrokkenen kregen enkele uren de tijd om de meest waardevolle stukken weg te halen. Twee getuigen lieten een verslag na. Pastoor Leopold Haerens: *'Gans de bevolking heeft bij den inval op 7 October 1914, het dorp ontruimd en de Belgische Krijgsoverheid heeft om krijgskundige redenen de hoge toren in brand gestoken, wat voor gevolg had dat gans de kerk met haar inboedel de prooi der vlammen werd. De buitenmuren alleen staan nog recht. De geestelijkheid had de voorzorg genomen de beelden, de vaandels, de O.L.V.mantel, de beste gewaden, de heilige vaten, de zilveren en koperen kandelaars in veiligheid te brengen in de nieuwe grafkelder van de heer de Bergeyck (noordoostelijke hoek buiten de kerk). Alles is daar ongeschonden uitgekomen. [...] De Duitschers hebben in Oelegem niets vernietigd, zelfs niets beschadigd, tenzij in eenige bosschen.'*¹¹

Ook oud-Oelegemnaar Frans Van Hove, geboren op het dorpsplein in een woning die nu uitkijkt op de grafzerk van de familie de Brouhoven de Bergeyck, beschreef hoe hij de vernieling zag: *'Maar helaas, 1914 is een jaar waarvan men nog na eeuwen zal spreken. Dit jaar, op 4 augustus, brak de oorlog los en die [is] dan alles komen vernielen, ook de zeer schone glasramen, toen pas nauwelijks geschilderd. Van dat alles is er niets meer over dan de naakte muren die nu met de tijd vlug bouwvallig zullen worden. Van de schone, hoge en vermaarde toren die men bij het afbreken van de kerk [in 1848] als monument heeft moeten laten staan, is niets overgebleven als het naakte steenwerk van witte arduinsteen dat zeer sterk is. Al de meubelen zijn verbrand: de stoelen, banken, altaren, biechtstoelen, predikstoel... is de prooi der vlammen geworden. De klokken zijn gesmolten en gevallen. Het is een puinhoop, droevig om aan te zien als men het vroeger heeft*

gekend en gezien zoals ik. Ook zijn er terzelfde tijd enkele huizen afgebrand.¹² De huizen die Frans Van Hove vermeldt, zijn drie woningen op de hoek van de Schildesteenweg en de Wijnegemsesteenweg: de eeuwenoude herberg Den Engel, herberg De Keizer en een privéwoning. Zij werden niet meer opgebouwd zodat Oelegem door de vernieling een min of meer open dorpsplein kreeg. Ook twee woningen aan de zuidkant van het dorpsplein deelden in de klappen, waaronder het huidige café De Leeuw of het vroegere Molenhof.¹³

Meer details over de vernieling van ‘de Kerk van Oelegem’ staan ook in het archief van de provincie: ‘Om krygskundige redenen werd de toren afgebrand, doch by gemis aan behoorlyk blusmateriaal breidde de brand zich uit over geheel de kerk, die dan ook in de asch werd gelegd. Er blyft niet meer over dan de muren en deze zyn niet meer aan elkander verbonden, daar alle de gewelven, die in plafoneering op houten centers waren, mede verbrand zyn. Al het glaswerk is insgelyks verbryzeld.

De ingang der kerk is verboden, daar de toestand gevaarlyk is. De puntgevels van de kruisbeuken noord en zuid staan nog recht, daar zy echter niet de minste steun meer hebben en aan den openbaren weg palen, heb ik het Bestuur verzocht dezelve tot onder de zoldervenster (oculus) te doen afbreken.

Aangezien het inwendige der kerk zeer beschadigd is, zal men moeielyk kunnen overgaan tot eene voorloopige timmering en dekking in geteerd karton; men zal verplicht zyn een definitief timmerwerk voor de kerk te maken en de dekking in schaliën te doen, om de gewelven te kunnen hermaken.’¹⁴

Opvang en wederopbouw

Hoe werden de mensen van wie de woning werd afgebroken opgevangen in Oelegem? Dokter Staf Van Dijck uit Herenthout vertelt over zijn grootvader: ‘Mijn grootvader, Alfons Van Dijck, woonde in 1914 op de Bolkerhoeve in Oelegem. Op het einde van juli 1914 kwamen de Belgische troepen vertellen dat zij enkele uren de tijd kregen om uit hun huis te vertrekken. Rond diezelfde periode is zijn eerste vrouw in het kraambed gebleven. Toeval? Noodlot? Hij mocht dan zijn intrek nemen in de brouwerij Den Bol, want brouwer Vincent Goossens was toen ook eigenaar van de Bolkerhoeve. Wel kon hij zijn gronden rond de Bolkerhoeve verder bewinnen. Grootvader is dan hertrouwd en op 29 maart 1916 is daar in de brouwerij Victor Van Dijck geboren, mijn vader. Grootvader Alfons Van Dijck heeft goed geld verdiend tijdens de oorlog, want kort daarna kocht hij een hoeve in Vremde. Later verhuisden zij nog naar de Kromstraat 15 in Ranst.’

Gusta Van Hoof weet dat haar vader twee keer is verhuisd: ‘Ons vader, Gust Van Hoof, woonde eerst op de hoeve De Drieboerkes in de Beeldekensstraat. Nog voor de eerste oorlog verhuisden ze naar hoeve De Schoem op de noordwesthoek van de Hallebaan en de Zandhovensesteenweg. Toen ze van de Belgische troepen het bevel kregen om hun hoeve te verlaten, vonden ze onderdak in de maalterij van Oelegem.’

De wederopbouw gebeurde in stappen. In 1916 kwam de hoek Kantonbaan-Hallebaan aan de beurt, vermoedelijk omdat men toen al begreep dat daar te drastisch was ingegrepen. Kasteel Vrieselhof volgde in 1917 en daarna kwamen stelselmatig bijna alle huizen en boerderijen aan de beurt. Hoeve Hendrikvoort verschoof enkele honderden meter naar het oosten, dicht tegen de grens met Halle aan. Sommige woningen zijn nooit heropgebouwd: aan de samenvloeiing van Schijn en Heidebeek, midden in het bos tussen de Hallebaan, Kantonbaan en Gescheurde Heide, de hoek Knodbaan en de weg naar het fort... De heropbouw van de kerk van zijn kant startte pas in 1922. Ook de Duitse bezetter had overigens plannen getekend voor de wederopbouw van de woningen op het dorpsplein.¹⁶

Ranst

Ranst is een buitenbeentje in de reeks van vier, omdat de gemeente verder van de fortengordel verwijderd lag. Het is bijvoorbeeld het enige van de vier dorpen waar de kerk of de kerktoren niet beschadigd was. Dat in Ranst het schepencollege en vooral de burgemeester bijzonder negatief stonden tegen de bezetter, is begrijpelijk: zijn zoon, Frans Peeters, was door de Duitsers gedood.

Schade

Hier noteerde het archief van het Antwerps kadaster de beschadiging of vernieling van tien gebouwen. Het belangrijkste was het kasteel Zevenbergen, dat de Belgische troepen vernielden vanuit het fort van Oelegem. Dat deden ze om te verhinderen dat de Duitsers er een hoofdkwartier zouden vestigen of de toren als uitkijkpost zouden gebruiken. Gelukkig zaten baron de Gilman en zijn familie veilig in Nederland. De Belgische legerleiding had trouwens het voorbeeld gegeven en het kasteel als hoofdkwartier gebruikt, schreef de pastoor van Ranst.

© Fototheek dienst Erfgoed

Verder werd vooral de Molenstraat zwaar getroffen door beschadigingen, op de eerste plaats brouwerij Den Engel op de hoek met het kerkplein en enkele huizen in de onmiddellijke buurt. Verder kregen nog twee huizen buiten het dorpscentrum met schade af te rekenen: één in de Oude Vaartstraat en één op de grens met Broechem in de buurt van het Asbroek.¹⁷

Ook de stenen molen liep zware schade op, samen met enkele huizen in de buurt en aan de overkant van de straat. En ook hier waren de Belgische troepen in het fort van Oelegem verantwoordelijk voor. Volgens Frans Schelfhout gebeurde dat op donderdag 8 oktober om acht uur 's avonds, met een herhaling om elf uur: *'Onze Belgische soldaten hadden daarmee bewezen dat zij nauwkeurig konden schieten.'*¹⁸

De pastoor over de schade

Vanwege de beperkte schade is Alphonse Spruyt, pastoor van Ranst, karig in zijn verslag: *'Dyinsdag 's morgens voor de overgave van Antwerpen, ontvingen wij het bericht van den val der versterkingen van Konings-Hoyckt en Broechem en van een naderende inval der Duitschers in de stad Lier. 's Namiddags kwamen reeds de schrapnell's op de daken onzer huizen hunne kogels uitspuwen. Na den Generale Staf, die op het Kasteel van de Weledele Heeren de Gilman de Zevenbergen was ingekwartierd, geraadpleegd te hebben, zijn wij begonnen ons tot de ontruiming voor te bereiden: als de H. Vaten, de weerdens en de kostbare voorwerpen in veiligheid gebracht waren, hebben wij de parochie aan Gods bewaring overgelaten. Donderdag was heel de parochie ontruimd.*

*Tien huizen, waaronder het kasteel van de Weledele Heeren de Gilman de Zevenbergen, één der oudste en prachtigste kasteelen van België, met al zijne kunstschaten en kostbaarheden, zijn in brand geschoten en totaal vernietigd. Door beschadiging of vernietiging van beplantingen, huizen, kerktoren... hebben de Kerkfabriek of de Godsdienstige Stichtingen niets te lijden gehad, behalve het Klooster der Eerweerde Zusters Annonciaden dat door eene bom is getroffen geweest die er binnen eene schade van twaalf à dertien honderd franks heeft aangericht.'*¹⁹

Het gemeentebestuur over de schade

Het verslag van het gemeentebestuur, gericht aan de gouverneur van de provincie Antwerpen, bevestigt de beschadigingen: *'Alhoewel rond de gemeente geene gevechten plaats gehad hebben heeft deze veel door beschieting geleden. Tien huizen waren totaal vernietigd, vele beschadigd. Tusschen de vernietigde gebouwen moeten wij bijzonder melding maken van het prachtig oudheidkundig kasteel van Zevenbergen.*

Dit is totaal vernietigd met al zijn oude kostbare meubelen en schilderijen. De brouwerij der gemeente is grootendeels door granaten stukgeslagen en voorts is al den inboedel door brand verdwenen. Bij den inval der Duitsche troepen, in 1914, hebben deze een groot aantal huizen opengebroken en geplunderd. Zij hadden het bijzonder op wijn gemund. [...] Openbare gebouwen zijn in onze gemeente niet vernietigd. De scholen en het Gemeentehuis waren zeer beschadigd. De schoollokalen hadden gediend tot paardenstal. Al de leermiddelen waren vernietigd... Men zou gezegd hebben dat de Duitschers alles wilden vernietigen, zelfs de opvoeding der jeugd... Als nijverheid kunnen wij hier aanhalen eene brouwerij. Men heeft deze gansch vernietigd door het wegvoeren van alle koper. Dit zonder de minste vergoeding...' Ter aanvulling: de brouwerij werd eerst verplicht om met ijzeren toestellen verder te werken. Toen alles voor veel geld hersteld was, kwam er een bevel dat slechts enkele brouwerijen per provincie mochten blijven werken. Die van Ranst werd uitgesloten.²⁰

Het gemeentearchief van Ranst bleef behoorlijk bewaard, maar in de verslagen van het schepencollege en de gemeenteraad staat niets vermeld over schade of herstellingen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog.

Gebruikte afkortingen

A.A.K.: Antwerpen, Archief van het Kadaster

PAA: provinciearchief Antwerpen

RAA: Rijksarchief Antwerpen

- (1) A.A.K., Broechem, Etat des Mutations, van 01/07/1914 tot 30/04/1915
- (2) A.A.K., Massenhoven, Etat de Mutations, 1914-1918
- (3) A.A.K., Broechem, Kadastrale Legger, artikel 396/11
- (4) A.A.K., Broechem, K.L., art. 396/70 & art. 396/81
- (5) Kamiel Mertens, *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, Deel 2, Broechem, p. 1011, Studium Generale vzw
- (6) RAA., PAA., verzameling WO I, 3184, Broechem197
- (7) A.A.K., Emblem, Etat de Mutations, van 01/08/1914 tot 31/08/1915
- (8) KAMIEL MERTENS, *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, Deel 1, Emblem, p. 576.
- (9) RAA., PAA., verzameling WO I, 3184, Emblehem 204
- (10) A.A.K., Oelegem, Etat des Mutations, van 1914 & 1915
- (11) Kamiel Mertens, *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, Deel 2, Oelegem, p. 1018-1020
- (12) Walter Van Der Avert, *Het levensverhaal van Oud-Oelegemnaar Frans Van Hove*, in: *De Brakken, jaarboek 1998*, Oelegem, 1998, p. 75-77
- (13) A.A.K., Oelegem, Etat des Mutations, van 1914 en 1915
- (14) RAA., PAA., verzameling WO I, 3184, Oelegem 258
- (15) RAA., PAA., Kerken, O.-L.-V. Oel., dossier 9
- (16) GDC, *Ranst*, in: *Contactblad De Brakken*, jg. 2006/2, p. 4
- (17) A.A.K., Ranst, Etat des Mutations, van 01/07/1914 tot 30/09/1915
- (18) Frans Schelfhout, in: *De Millegemvriend*, 2005/2, p. 8
- (19) Kamiel Mertens, *Pastors rapporteren over de Eerste Wereldoorlog in de provincie Antwerpen*, Deel 1, Ranst, p. 234, Studium Generale vzw
- (20) RAA., PAA., verzameling WO I, 3184, Ranst 487

Dit artikel werd geschreven in 2015 in het kader van de herdenkingsactiviteiten WO I Ranst die de gemeentelijke werkgroep in 2014-2018 organiseerden.